Adabiyotlar

1. Muxamedova G., Usnatov R.. «Aktyorlik mahorati». – Toshkent; Navro‘z nashriyoti 2020.
2. Jahon adabiyoti jurnali 2015/9. Михаил Чехов. «Актёр техникаси». Рус тилидан. Маҳмудов таржимаси. 2015.
3. Ж. Маҳмудов. «Актёрлик маҳорати». Ўқув қўлланма. Т.: «Билим» нашриёти, 2005.

REZYUME. Mazkur maqolada aktyorlik mahoratini takomillashtirish jarayonida olib boriladigan mashg‘ulotlarning o‘rni va ahamiyati haqida fikr-mulohaza yuritilgan. Aktyorlik mahoratini takomillashtirishda mashg‘ulotlarini samarali amalga oshirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ. В этой статье рассматривается роль и значение обучения в процессе совершенствования актерского мастерства. Даны рекомендации по эффективному проведению обучения по совершенствованию актерского мастерства.

SUMMARY. This article reflects on the role and importance of training carried out in the process of improving acting skills. Recommendations have been made to effectively implement their training while improving their acting skills.

XALÍQ PEDAGOGIKASÍNÍŃ BALALAR USHÍN TÁRBIYALÍQ ÁHMIYETI

M.Palwaniyazov - *assistent oqıtıwshı*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

Tayanch so‘zlar: xalq pedagogikasi, san’at, musiqa, musiqali tarbiya, musiqali badiiy asar, bolalar musiqiy folklorı.

Ключевые слова: народная педагогика, искусство, музыка, музыкальное воспитание, музыкальное художественное произведение, детский музыкальный фольклор.

Key words: folk pedagogy, artistic creativity, musical education, musical composition, children's musical folklore.

Muzıka – insanıń ishki sezimleriniń sáwleleniwi hám bay kórkem óner túrleriniń biri, sebebi ol insannıń ruwxıy dúnyasın rawajlandıra alatuǵın iskusstvonıń ayrıqsha jaǵımlı túri. Muzıka belgili dárejede turmıstı hám dáwirdi sáwlelendiredi. Atap aytqanda, xalıq muzıka hám qosıqshılıq kórkem óneri insannıń turmısın, onıń arzıw-árman tileklerin ózinde sáwlelendirgen.

Muzıka haqqında ullı filosof Platon: «Muzıka insanlardı tárbiyalawda basqa qálegen tárbiya qurallarınan abzalıraq. Sebebi muzıkada seslerdegi uyqaslıq insan sezimleri hám ruwxıylıǵına jol tabadı»-degen bolsa, ullı babamız Alisher Nawayı: «muzıkada adam kewil xoshı sesler uyǵınlıǵınan quwat hám ruwx alsa xosh dawıstan lázzet aladı» [7.101.],-deydi. Sonlıqtan da salamat áwladtı mánawiy ruwxta tárbiyalawdaǵı, ruwxıy jaqtan bay adamlardı qaliplestiriwde birinshi pedogog muǵallim, dáslepki oqıtıwshı xalıqtıń ózi dep biykar aytpaǵan. Ullı shıǵıs oyshılı Ál-Farabiydiń – «Muzıka páni sol mániste paydalı bolıp kimniń minezi teń ólshemlilikti joǵaltqan bolsa, onı tártipke keltiredi» degen sózleri insan tárbiyasında muzıkanıń tárbiyalıq áhmiyeti kúshli ekenin ańlatadı hám onı házirgi kúnde aktual máselelerdi ámelge asırıwda paydalanıladı. Muzıka insan qálbiniń tili, ruwxıy azıǵı (S. Sheraziy) dep atawları biykarǵa emes. Onıń insannıń názik jan sezimlerine tásirin basqa kórkem óner túrleri arqalı jetkerip beriw bizińshe oǵada qıyın, hátteki múmkinde emes. Balalar ózleriniń sezimleri hám qıyallarına tásir etetuǵın qálegen nársege oǵada sezimtal bolıp, olarǵa jalt etken ushqınday tez hám anıq juwap beredi. Olar insan kewil qoshına tereń tásir ete alatuǵın mazmunlı jaqsı muzıkanı, haqıyqıy estetikalıq bahalılıqqa iye emes kórkem ónerdi ańsat ajıratıp ala aladı, hátteki bunday mánissiz muzıkaǵa qaytıp jolamaydı. Balalar úyde, kóshede radio, televidenie, telefon t.b. derekler arqalı tómen jeńil-jelpi dárejedegi muzıkanı, qosıqlardı esitiwi múmkin. Balanı bahası tómen, jeńil-jelpi tárbiyasına unamsız keri tásir etiwi múmkin bolǵan bunday muzıkalıq ónimlerden qorǵaw kerek. Usı máselede belgili kompozitor E.I. Rerix: «Balalardı jamanlıqlardan saqlań, jaman muzıkadan saqlań»-dep qáweterlene otırıp, [5. 283] balalardıń muzıkaǵa beyimligin rawajlandırıwdı máslahát etti: «Siz balańızǵa kishi jasınan baslap dawıs gózzallıǵın úyretiwge ádetleniń. Ol muzıkalıq bilim hám tárbyaǵa mútáj. Tuwrı, hárbir adamda dawısqa beyimlik bar, biraq ol tárbiyasız uyıqlap qalıp hám sóniwi múmkin. Insan tálim-tárbiyalıq áhmiyetke iye muzıkanı, qosıqlardı tıńlawı kerek. Geyde bir garmoniyanıń (uyqaslıq)

ózi-aq gózzallıq sezimin máńgi oyata aladı. Biraq shańaraqta eń jaqsı tárbiya quralları umıtılǵanda, nadanlıq kúsheyedi. Dúnya jerkenishten qaltıraǵanda jas áwladtıń qulaǵın ashıwǵa asıǵıw kerek. Muzıkanıń áhmiyetin ańlamastan, tábiyattıń ájayıp dawısı onıń gózzallıǵın seziniw múmkin emes». [5.343.] Muzıka balada sezimlerdiń hár qıylı ráńbáráńligin oyatadı, oǵan estetikalıq lázzet baǵıshlap, emocional jan sezimi dúnyasın bayıtadı. Muzıka balanıń tek ǵana sezim-emocional mádeniyatın ǵana emes, adamgershilik kelbetin, aqılıy-intellektual qábiletlerin, ulıwma rawajlanıwın, qatarları hám jası úlkenler menen qarım-qatnasın unamlı qáliplestire alatuǵınına gúman joq. Sebebi ol insan ómirine tán gózzallıq, mehribanlıq, qayǵı-qapashılıq, muhabbat, jarqın baxıtlı ómir sıyaqlı máńgi ajıralmas túsiniklerdi óz boyına sińdire alǵan. Muzıkada onı basqa kórkem óner túrlerinen ajıratıp turıwshı ayrıqsha pazıyletler bar. Muzıka kompozitor siltegen saz nama álemi párwazında hárkimge bul párwaz jolında óziniń unamlı talǵamın tabıw múmkinshiligin bere otırıp, keń jurttı ózine tarta alıw pazıyleti. Onıń jáne bir pazıyleti, ol iskusstvoniń barlıq janrlarınıń tiykarǵı gedonislik lázzet beriw, bilim beriw, tárbiya, qarım-qatnas, baylanıs, t.b. funkciyalarınıń bárin tabıslı orınlay aladı. Sebebi onıń «lázzet bere otırıp, bilim beriwi, bilim bere otırıp tárbiyalawday hasıl pazıyleti» [6.67.] basqa kórkem óner túrlerinde joq.

Hárqanday insan ómirdiń jaqsı-jaman kúnlerinde, kórkem óner túrleriniń biri bolǵan muzıkanı tıńlaydı. Jaqınlarımızdıń qayǵılı, qapashılıq kúnlerinde muzıka bizge joldas. Bayramlar, insannıń baxıtlı kúnlerinde muzıka tiykarǵı orındı iyeleydi. Millionlaǵan adamlar bir muzıkanı tıńlay otırıp, muzıka mazmunında ózlerin-ózleri, ózleriniń ushqır oy-pikirlerin, jan sezimlerin tabadı. Muzıkasız kámil shaxstı tárbiyalaw múmkin emes. Muzıka bala tárbiyasında balanıń sezimlerine unamlı tásir etiwde ájayıp taptırmas tárbiyalıq qural. Muzıka bul kórkem óner, onıń barlıq janrları insannıń jan sezimi dúnyasına emocional tásir etedi. Balanıń emocional jan sezimleri onıń is-háreketleri menen minez-qulqınıń tiykarı bolıp tabıladı. Muzıka bala sezimleri arqalı balanıń basqalar menen qarım-qatnas múnásibetlerin, dúńyaǵa kózqarası hám minez-qulıq, is-háreketlenin unamlı qáliplestiredi. Ullı kompozitorlar ózleriniń ájayıp muzıkalıq shıǵarmaları menen, atap aytqanda: L.V.Betxoven óz muzıkası menen insanǵa kúshli hám batır bolıwǵa járdem beriwdi qáledi; I.S.Bax adam ózin jaqsılaw ushın zárúr qádir-qámbatı menen óz erkinligine erisiwge járdem beretuǵın muzıka jaratıwǵa baǵıshladı; D.Shostakovich óz muzıkası menen dúnyada tınıshlıqtı hám birlikti saqlawǵa shaqırdı; S.S.Prokofiev insaniyat ushın óziniń quyashtay jaqtı muzıkasın jazǵan. Xalıq muzıkası bala dúnyasına júdá jaqın: besik jırı, háyyiw, oyın, házil t.b. qosıqlarǵa bay. Qaraqalpaq balalar muzıkalıq folkloru balalarǵa degen miyrim-shapáát muhabbat penen suwǵarılǵan. Qaraqalpaq xalıq qosıqları ápiwayı uqıplı adamlar tárepinen jaratılǵan. Birinshi qosıqlar uzaq áyyem dáwirlerde payda bolǵan. Olar xalıq arasında saqlanıp, áwladtan-áwladqa ótip, olardan eń jaqsı xalıq qosıqları búgingi kunge shekem saqlanıp kelgen. Qaraqalpaq muzıkalıq folklorında «Júweri ektim kendir menen aralas», «Biz jatırmız biyday qırman basında», «Ala almay turǵanım beldiń sabinan», «Iyshan atam suw bermeydi jabınan» t.b. kópshilik qosıqlar miynet iskerligi menen dıyqanshılıq jumısları, mal sharwashılıǵı, balıqshılıq, qus ósiriwshilik penen baylanıslı. Xalqımız olarǵa úlken muhabbat penen súyiwshilik múnásibette bolǵan. Sebebi olar ápiwayı qaraqalpaq xalqınıń ómirin quwanısh, qayǵı qapashılıǵı, uwayımları, arzıw-árman, tilekleri menen xalqımızǵa tilekles bolıp qáliplesken.

Qaraqalpaq xalıq qosıǵı barlıq jerde: balanıń besiginde, miynet maydanında, quwanıshlı kúnlerinde de, qayǵılı kúnlerinde de, bayram saltanatlarında da, toy, mereke, bázimlerinde de bárha xalıq penen birge boldı. Xalıq qosıqlarında quslar, haywanatlar dúnyası, insannıń ana jurtı, onıń tábiyatına muhabbatı, miynettiń ráhátı, adamlarǵa itibar, óz-ara járdem, mehribanlıq, qayırqomlıq, ańlılıq, túsimpazlıq, t.b. insannıń eń gózzal sezimleri jırlanadı. Ol adam iskerliginiń barlıq túrlerinde eń sadıq járdemshi, qolqanatı bolǵan, búginde sol wazıypasın inabatlı atqarıp atır. «Dala búlbúlleri» dana xalqımız mudamı óziniń tereń muzıkaǵa bay bolıwı menen ataqlı bolıp, nama shertiwdi, qosıq aytıwdı, oyınǵa túsiwdi, muzıka ásbaplarında oynawdı jaqsı kórgen. Ónerment ustalarımız hár qıylı milliy saz ásbaplarımızdan: duwtar, qobız, girjek, shınqobıs, dáp, balaman, sırnay, nay, qoshnay, qamısnay, sazsırnay, sıbızǵı, úshpelek qusaǵan muzıka ásbapların soǵıp, kámine keltirip tayarlap xalıqqa inam etti. Bul saz ásbaplardıń barlıǵı balanıń sanasında, muzanıń ritmin, emocional sezimtallıǵın rawajlandırdı, muzıkalıq esitiw qábiletin qáliplestirdi. Qaraqaqlpaq kompozitorları folklor motivleri tiykarında muzıkalar dóretti.

Olardıń balalarda miynetsúygishlik, ádep-ikramlılıq, gózzallıq, doslıq, mehriybanlıq, reyimlilik, insanǵa ǵamxorlıq sezimlerin qáliplestiriw sanasına sińdiriw hám rawajlandırıw máselesine baǵıshlap jazǵan namaları, ózleriniń ómirde arttırǵan aqıl-oyı, toplaǵan tájiriybeleriniń miywesi sıpatında biziń dáwirimizge shekem jetip

keldi hám xalıq pedagogikası bolıp qáliplesti. Arnawlı muzıkalıq bilimler bolmawına qaramastan talantlı xalıq kompozitorları baqsı, jırawlarımız, ájayıp namalar jarata aldı. Ata-babalarımızdıń geyde muńlı, geyde ayanıshlı, geyde quwanıshlı keshken ómirin, olardıń ullılıǵı menen ólshenetuǵının, saz nama mektebiniń sheber ustaları muzıkanıń ómirge janberiwshi sıyqır-lıqların keleshek jaslarǵa mezgil kútpey kúni-túni demey úyretip barǵan. Xalıqtıń tariyxıy turmısı menen baylanıslı hám insaniyat dawamshısı balalarda eń joqarı adamgershilik sezimlerin qáliplestiriw maqsetinde jazǵan namaların bizge qaldırǵanı ushın olardı xalıq kompozitorları dep atawǵa tolıq haqımız bar. Xalıq kompozitorlarınan (baqsı-jırawlar) házirge shekem bizge belgili jırawshılıqtıń tiykarın salǵan. Xalıq awızında atı ańızǵa aylanǵan jırawlar Soppaslı Sıpıra jıraw menen Qorqıt atalardan baslap, olardıń izin basıwshı shákirtlerinen: Shankot, Jiyen, Nurabılla, Qurbanbay, Esemurat, Ógiz, Qıyas, Jannazar t.b. dawamshıları tariyxta belgili. Jırawlardıń atqarıp júrgen dástanlarinan: «Qoblan», «Alpamıs», «Qırq qız», «Erqosay», «Hájıgerey», «Janádil» h.t.b. dástanlar xalıq súyip tıńlaytuǵin dástanlardan bolıp esaplanadı. [8; 24]

Ataqlı baqsılar Ǵaripniyaz, Aqımbet, Muwsa, Súyew, Shernazar, Arzı, Juman h.t.b. Olar dóretip qaldırǵan «Muwsa sen yarı», «Jıǵalı», «Demir donlı», «Muxalles»tiń túrleri, «Eshbay», «Dem bermes», «Sanalı keldi», «Sarbinaz», «Úsh top», «Xoja bala», «Merteul», «Iraniy», «Sen yar qal endi», «Bozataw», «Kunxoja», «Nalısh», «Teke nalısh», «Pashshayı kóylegim» «Xoshım palwan» h.t.b. namalar búgin de xalqımızdıń júrek tórinen orın alǵan.[3; 45] Kompozitorlarımız muzıkalıq shıǵarmaları arqalı xalıq oyda sáwlelendiriwiniń baylıǵına mehir-muhabbat kórsetip, olar da haqıyqatlıqtıń ayrıqsha gózzallıǵın kórdi, onı óz muzıkasında shıraylı jetkere bildi. Zamanagóy kompozitorlarımız shıǵarmalarında adam kewil xoshı, milliy fantastika hám tábiyat obrazların sáwlelendiriwde, xalıq qosıǵınan paydalanıw jańa ózgeshe tús taptı.

Qaraqalpaq folklorında balalar ushın júdá kóp qızıqlı muzıkalar hám qosıqlarǵa bay bolıp, shıǵarmaları da balalar turmısındaǵı saxnalardı, áyyemgi haywanatlar dúnyasın, tábiyattı, ertek qaharmanların súwretlep berip, óz qıyalları úlken muhabbat, súyiwshilik penen balalar menen bólisti. Folklordı, ásirese xalıq erteklerin jaqsı biletuǵın hám súyetuǵın, dóretken muzıkalı ertekler ájayıp obrazlarında mehribanlıq, balalıqtıń jarqın quwanıshları, jıllı házil menen úylesedi. Mısalı, «Áwelemen-dúwelemen», «Aq terek pe kók terek», «Túlkishek», «Túyeler», «Hákke qayda» h.t.b. Solay etip, muzıka ómirge kózqarasımızdı bayıta otırıp bizge insaniyat, tábiyat, haywanatlar dúńyası gózzallıǵın tolıq seziwge, ullılıqtı xoshametlewge, waqıt penen baxıttıń tákirarlanbas máwritlerin qádirlewge, kúndelikli turmısımızda sulıwlıq nızamlarına muwapıq jasawǵa tárbiyalawı menen de bahalı. Muzıka balanıń ruwxıy dúnyasın qayta qurıp, kámillikke eristiredi. Bala muzıkadan ilham, yosh, lázzet, bilim hám tárbiya alıp, ómir hám jasaw gózzallıǵın sezedi, onıń jan dúnyası ózgeredi, dúnyaǵa jańa kózler menen qaraydı, haq júrekli, jamanlıqtan jat kámil insan bolıp qáliplesedi.

Biz bul kishigirim maqalamızda xalıq pedagogikasındaǵı kórkem ónerdiń anası, insan ómiriniń saltanatı, jan dúnyasınıń azıǵı, tárbiya qurallarınıń sultanı, ol haqqında qanshama ápsana aytsań da az, muzıkanıń tárbiyadaǵı ornın hám xalıq pedagogikasınıń ájayıp tárbiya quralı ekenligin aytqımız keldi.

Ádebiyatlar

1. Ayımbetov Q. Xalıq danalıǵı. Nókis: Qaraqalpaqstan, 1988. 492 b.
2. Tajimuratov A. Qaraqalpaq xalıq pedagogikası. Nókis: Qaraqalpaqstan, 1996. 139 b.
3. Adambayeva.T «Revolyuciyaǵa shekemgi qaraqalpaq muzıkası». «Qaraqalpaqstan», Nókis. 1976. 245 b.
4. Волков Т. Н. «Этно педагогика» - Чебоксары, 2004. 305 с.
5. Чирко Г. Е. «Учение живой этики: в трёх томах», Санкт-Петербург. Просвещение, 1993. - 586 с.
6. Каган М. С. «Эстетика как философская наука». Унивеситетский курс лекции. Санкт-Петербург, ТООТК. «Петрополис» 1997. – 544 с.
7. MutaIipova M.J. Xalq pedagogikasi. T.: «Fan va texnologiya», 2015. 160 b.
8. Nadirova A. Qaraqalpaq muzıka tariyxı. Tashkent, 2018, 384 b.

REZYUME. Maqolada musiqa hunarining xalq pedagogikasinıng antiqa vositasi ekanligi, ulug‘ mutafakkirlar Platon, A. Navoiy, Sh. Sheraziylar fikrlarida muqaddas kitobimiz Quroni Karimning qiroat

yo‘li bilan musiqali tahsil oluvchining inson jon tuyg‘usiga ta‘siriga va farqli san’at turi sifatidagi funkciyalariga asoslanib yoritilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается факт, что музыкальное искусство является древним инструментом народной педагогики, влияение ученика-музыканта на душу человека через чтение нашей священной книги Корана в мыслях великих мыслителей Платона, А.Навоии, Ш.Шеразий, а также его функции как объясняется другой вид искусства.

SUMMARY. In the article, the fact that the art of music is ancient mean of pedagogy of the population, the influence of the musical student on the human soul through the recitation of our holy book Koran, in the thoughts of the great thinker Platon, A.Navoiy, Sh.Shergaziy and its functions as a different art form are explained.

OQÍWSHÍLARDA MUZÍKALÍQ ATQARÍWSHÍLÍQ SHEBERLIGI HÁM ONÍŃ QAǴÍYDALARÍ

S.Romanova - *p.i.k., docent*
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanısh sózler: muzıka tábiyası, sheberlik, atqarıwshılıq sheberligi, oqıtıwshı hám oqıwshı, shaxs tárbiyası, ritm, tembr, regisrt, dinamika.

Tayanch so‘zlar: musiqa tarbiyasi, mahorat, ijrochilik mahorati, o‘qituvchi va o‘quvchi, shaxs tarbiyasi, ritm, tembr, regisrt, dinamika.

Key words: music education, skill, performance skill, teacher and student, personality education, rhythm, timbre, register, dynamics.

Muzıka sabaqlarınıń bas maqseti gózzallıq qaǵıydaları tiykarında bárkamal shaxstı qáliplestiriw wazıypasın ámelge asırıw ushın xızmet etiw bolıp esaplanadı. Muzıka repertuarları balalarda Watanǵa muhabbat, miynetsúyiwshilik, tábiyattı qádirlew, doslıq, tınıshlıq, múnásibet sıyaqlı ózgeshelikler muzıkalıq obrazlar arqalı túsinip alıwǵa qaratılıwı kerek. Balalar shıǵarmanı balalardıń jasına qaray olardıń diopozonına sáykes bolǵan bilim hám kónlikpeler dárejesi, muzıkaǵa múnisebet, motivaciyası, qábileti, salamatlıǵı, tálim ornındaǵı ortalıq jaǵdayın esapqa alıp bólinedi. Sabaqtıń dúzilisi oqıw materialları mazmunınan kelip shıǵıwı kerek. Bunda shıǵarmanıń tárbiyalıq áhmiyeti, olardıń kórkem ideyalıq sanası, balalardıń jas ózgesheliklerine qaray tańlanadı. Muzıkanıń bala tárbiyasına kóplegen qánigeler jumıs islegen. Bul juwmaqlar bizge metodikalıq járdem berip jumıs tájiriybemizge qosıladı hám jumıs barısın jeńillestiredi. Muzıka táliminde qosıq atqarıw iskerliginiń tárbiyalıq áhmiyeti ayrıqsha aytıladı. Milliy ruwxtı ózinde sáwlelendirgen xalıq muzıka dóretpeleri, xalıq qosıqları, kompozitorlar jazǵan shıǵarmalar balalar álemin seziwge, quwanısh sezimlerin alıwǵa járdem beredi. Muzıkalıq obrazlarǵa sáykes túrde olardıń xarakteri ózgerip baradı.

Nama, ritm, tembr, regisrt, dinamikalıq ózgesheliklerin sezgen jaǵdayda balalardıń qol ayaq, gewde denelerin muzıkaǵa maslastırıp háreketlendiriw muzıkalıq estetikalıq hám fizikalıq tárbiya ortasında baylanıstı támiyinleydi. Balalarǵa muzıka sabaǵın úyretiw ushın oqıtıwshı balalar, muzıka shıǵarmaları ustinde islewi kerek boladı. Olar alǵan bilim, kónlikpe hám tájiriybeleri arqalı balalardıń jas ózgesheliklerin úyrenip, pedagogikanıń tiykarǵı qaǵıydaların qáliplestirip hám kónlikpeler járdeminde sabaq beriledi hám kásiplik baǵdardıń tiykarǵı repertuarı ústinde islewin talap etedi. Bunıń ishinde tómendegi wazıypaları ámelge asırıladı:

-Bular qosıqlardı, berilgen shıǵarmalardıń janrı ózgerttirip turıladı;
-Muzıkalıq shıǵarmalardı, kórkem obrazların nota teksti menen ashıp beriw;
-Atqarıw sheberligin kórsetip úyretiw;
-Muzıkalıq shıǵarmanı uyreniw aldında atqarıw sheberligin kórsetiw;
-Baqsha, mektep yamasa studentlerdi oqıtıwda dástúrlerdiń sıpatlı bolıwın qadaǵalaw, ózlestiriw hám maslastırıw;
-Oqıwshılarǵa repertuar tańlay alıw, analizlew, talqılawǵa úyretiw;

Sonday-aq, muzıka oqıtıwshısı yamasa muzıka jetekshisi jumıs iskerligin muzıka tıńlaw, qosıq atqarıw, muzıkalıq ritmikalıq háreket túrlerine bóliwi múmkin, oqıwshılardı ruwxıy, mádeniy tarbiyalawda muzıka tárbiyası tiykarǵı sebepshiler esaplanadı. Oqıw orınlarında alıp barılatuǵın